

INTERWENCJA WOJSK UKŁADU WARSZAWSKIEGO W CZECHOSŁOWACJI A POLITYKA WŁOSKIEJ PARTII KOMUNISTYCZNEJ

Bartosz Gromko

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

ABSTRACT

WARSAW PACT INVASION OF CZECHOSLOVAKIA AND THE POLICY OF THE ITALIAN COMMUNIST PARTY

In 1968 the process of reforms in the Czechoslovak Socialist Republic had been deterred. The Italian Communist Party (ICP) was carefully observing the events of Prague Spring. The party governed by Luigi Longo associated high expectations with those events hoping for a significant change in all the countries sharing the ideological concept of People's Democracy. The intervention by the forces of the Warsaw Treaty caused a shock among the Italian communists. Togliatti's heirs found themselves in a difficult political situation. This article unveils the circumstances of those developments from the ICP perspective: beginning from positive relations with the representatives of the new path in Czechoslovakia, through the intervention up to normalization. Those events are analysed in the context of relations between the "vanguard of communism in the west" and USSR authorities. Can it be said that the year 1968 was decisive for ICP in terms of international politics and its autonomy from Moscow?

Key words: Italian Communist Party, 1968, Prague Spring, PUWP, CPSU, USSR, Palmiro Togliatti, Alexander Dubček, Luigi Longo, Enrico Berlinguer, Cold War.

Słowa kluczowe: Włoska Partia Komunistyczna, 1968, praska wiosna, PZPR, KPZR, ZSRR, Palmiro Togliatti, Alexander Dubček, Luigi Longo, Enrico Berlinguer, zimna wojna.

Działalność Włoskiej Partii Komunistycznej (WPK) cieszy się szczególnym zainteresowaniem historyków we Włoszech. Ostatnie dwie dekady uzupełniły bibliografię dotyczącą tej partii o publikacje nieco bardziej krytyczne, stawiające w nowym świetle tradycję polityczną włoskich komunistów. Wymienić tu należy przede

wszystkim opracowanie Eleny Aga-Rossi i Victora Zaslavsky'ego *Togliatti e Stalin*, przygotowane na podstawie archiwów moskiewskich w 1997 roku. Publikacja ta wpłynęła na wzrost zainteresowania historią WłPK z naciskiem na rewizję niektórych jej mitów.

Zwłaszcza w ostatnich latach tematem chętnie podejmowanym przez badaczy były stosunki bilateralne pomiędzy WłPK a partiami komunistycznymi w państwach leżących na wschód od żelaznej kurtyny. Zaczęto podkreślać fakt, iż historia zimnej wojny nie ograniczała się wyłącznie do relacji pomiędzy dwoma mocarstwami i dwiema ideologiami, ale musiała również uwzględniać działania mniejszych podmiotów. Jednym z nich była Włoska Partia Komunistyczna – największa partia komunistyczna na Zachodzie. Obserwujemy pojawianie się coraz większej liczby publikacji dotyczących kontaktów WłPK z Czechosłowacją i Polską (Valentine Lomellini), Węgrami (Stefano Bottoni), Rumunią (Stefano Santoro) czy Ruchem Państw Niezaangażowanych (Marco Galeazzi). Pomimo znaczącej roli tych relacji w historii Europy i naszego regionu w Polsce temat ten jest jeszcze niezbyt popularny.

Dotarłem do najnowszych opracowań z zakresu historii WłPK, materiałów archiwalnych mieszczących się w Archivio Fondazione Istituto Gramsci oraz prasy publikowanej w omawianym okresie. W niniejszym artykule zamierzam wykazać, że szok związany z interwencją wojsk Układu Warszawskiego przyczynił się do zmian w kulturze i praktyce politycznej włoskich komunistów. Był to szok na tyle silny, że doprowadził do – ostatecznie nieudanych – prób utworzenia nowego nurtu polegającego na przesunięciu środka ciężkości w międzynarodowym komunizmie w kierunku zachodniej Europy. Należy jednocześnie podkreślić, że w powszechnej opinii zachował się fałszywy obraz tych zmian polegający na przypisaniu im wyolbrzymionej roli w sprawie uniezależnienia się WłPK od Moskwy.

KWESTIA AUTONOMII

Włoska Partia Komunistyczna odgrywała szczególną rolę w historii Włoch, Europy i międzynarodowego ruchu komunistycznego w okresie zimnej wojny. Często była określana jako forpoczta komunizmu w Europie. Jednocześnie zakorzeniona była w kulturze zachodniej i w takim środowisku szukała swojej tożsamości. Stwarzało to sytuację pełną dwuznaczności, nieporozumień i konfliktów, w jakie obfitowała siedemdziesięcioletnia historia partii. Lata wojny i opór zbrojny przeciwko faszystom można uznać za jedyny moment, w którym te dwa aspekty (przynależność do ruchu międzynarodowego i zakorzenienie narodowe) nie kolidowały z sobą¹. Sympatycy WłPK starają się usprawiedliwić lub zmarginalizować aspekt

¹ R. Gualtieri, *Il PCI, la DC e il „vincolo esterno”*. Una proposta di periodizzazione [w:] *Il PCI nell'Italia repubblicana 1943–1991*, Roma 2001, s. 50; D.L.M. Blackmer, *The international strategy of the Italian Communist Party* [w:] *The international role of the Communist Parties of Italy and France*, red. D.L.M. Blackmer, A. Krieger, Harvard 1975, s. 7.

jej związków z ZSRR. Często powołują się na wynikające z kultury i tradycji politycznej partii poszukiwania „włoskiej drogi do socjalizmu”². W powszechnej opinii (zwłaszcza we Włoszech) zakorzeniła się wizja historii WłPK jako procesu konsekwentnego odłączania się od międzynarodowego ruchu komunistycznego i Krem-la. Ścieżka ta miała być rzekomo naznaczona momentami przełomowymi (*svolte*) w polityce krajowej i międzynarodowej partii.

Prolog takiej perspektywy historii WłPK miałyby stanowić *Svolta di Salerno*, czyli autonomiczna decyzja włoskich komunistów, aby w 1944 roku poprzeć rząd Badogliego, zostać partią masową (a nie jedynie „awangardą proletariatu”) i od zakończenia wojny do roku 1947 współpracować przy tworzeniu demokratycznego ładu we Włoszech (w tym czasie głosując między innymi za inkorporacją traktatów laterańskich do włoskiej konstytucji). Epilogiem miałyby być epoka Enrica Berlinguera, zaakceptowanie obecności Włoch w Sojuszu Północnoatlantyckim, potępienie inwazji w Afganistanie i wprowadzenia stanu wojennego, zaprzestanie finansowania przez Moskwę, potępienie zbrodni na placu Tiananmen i symboliczny udział sekretarza WłPK Achille Occhetta w pogrzebie Imre Nagya.

Z taką wizją nie zgadzają się między innymi Elena Aga-Rossi i Victor Zaslavsky, którzy uznają podmiotową pozycję WłPK tylko w kilku nieznaczących kwestiach (np. rekrutacji kadr). Ci historycy, korzystając w latach dziewięćdziesiątych XX wieku z dostępu do archiwów w Moskwie, rozpoczęli rozmontowywanie oficjalnej historiografii partii. Zaczynając już od *Svolta di Salerno*, twierdzili, że wydarzenie to wynikało w zupełności z samodzielnej decyzji Stalina, podjętej niezależnie od opinii Togliattiego³. W prezentowanym przez nich ujęciu WłPK była przede wszystkim ekspozyturą Krem-la na Zachodzie, kolejnym narzędziem realizacji polityki ZSRR. Być może jest to wizja zbyt uproszczona. Niemniej historia partii, zwłaszcza ta powojenna, obfituje w liczne kontrowersje do dziś rzucające cień na jej wizerunek. Samosądy dokonywane przez komunistycznych partyzantów, walki z włoską prawicą niefaszystowską (ich niechlubnym symbolem stała się masakra w Porzus dokonana na partyzantach katolickich przez żołnierzy z Brygad Garibaldi-go⁴), kwestia przynależności Triestu, poparcie zamachu stanu w Pradze w 1948 roku oraz rewolucyjna gotowość zbrojnego ramienia⁵ partii w okresie I Republiki wykraczają poza ramy niniejszego artykułu. Silvio Pons, wieloletni badacz międzynarodowego ruchu komunistycznego, uważa, że problem zależności WłPK jest bardziej złożony i nie można wyjaśnić go w pełni za pomocą żadnej z powyższych dwóch

² Poszukiwaniom tej drogi służyły myśli Antonia Gramsciego, stanowiące źródło legitymizacji bieżących decyzji politycznych. Z tego powodu publikowano liczne wznowienia jego dzieł, opracowywane przez Palmira Togliattiego. Na temat licznych edycji dzieł Gramsciego zob. A. D’Orsi, *Gramsciana. Saggi su Antonio Gramsci*, Modena 2014.

³ E. Aga-Rossi, V. Zaslavsky, *Togliatti e Stalin. Il PCI e la politica estera staliniana negli archivi di Mosca*, Roma 1997.

⁴ Szerzej na ten temat zob. F. Vander, *Porzus. „Guerra totale” e Resistenza nel Nord-Est*, Gorizia 2015.

⁵ Więcej o bojkówkach Włoskiej Partii Komunistycznej w: G.C. Donno, *La Gladio rossa del PCI (1945–1967)*, Soveria Mannelli 2001; S. Sechi, *Compagno cittadino. Il PCI tra via parlamentare e lotta armata*, Soveria Mannelli 2006.

kategorii. Tezę autonomii odrzuca jako zwyczajnie ahistoryczną. Zwraca uwagę, że do końca swojego istnienia WPK utożsamia się w pewnym stopniu z dorobkiem ZSRR. W tym miejscu należy dodać, że finansowanie partii przez Moskwę trwało aż do lat osiemdziesiątych⁶. Pons krytykuje również tezę o „jedynowładztwie” (*eterodirezione*), zwracając uwagę, że pomija ona zmiany, jakie zachodziły we wzajemnych relacjach pomiędzy WPK a ZSRR⁷. Kwestia zależności WPK jest bardzo złożona. Może rozstrzygać się na wielu płaszczyznach: finansowej, politycznej, ideologicznej. Przychylając się do opinii Ponsa, można stwierdzić, że nie da się rozwiązać tego problemu za pomocą prostych kategorii. Czy – jak chce tego powszechna opinia we Włoszech – rok 1968 stanowi punkt zwrotny w kontekście uniezależnienia WPK od Moskwy?

STANOWISKO WŁOSKICH KOMUNISTÓW WOBEC NOWEGO KURSU W CZECHOSŁOWACJI

Wydarzeniami o szczególnej roli, zwłaszcza w kontekście relacji WPK i Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego (KPZR), były wszelkie wybuchy przemocy i tłumienia protestów po wschodniej stronie żelaznej kurtyny. W 1956 roku włoscy komuniści niemal jednogłośnie poparli interwencję sowiecką w Budapeszcie. Prasa partyjna przedstawiała inwazję sowiecką jako zło konieczne. Togliatti 6 listopada, już po drugiej interwencji, pisał:

Przeciwko Związkowi Sowieckiemu należałoby protestować, gdyby ten – zaproszony do interwencji po raz drugi – nie interweniował, i to tym razem z całą swoją siłą, aby zablokować drogę białemu terrorowi i zgnieść faszyzm w zarodku, w imię solidarności, która musi jednoczyć w obronie cywilizacji wszystkie narody, ale przede wszystkim tych, którzy wkroczyli już na drogę socjalizmu⁸.

To stanowisko przyniosło poważny kryzys w relacjach z Giuseppe di Vittorio, (przywódcą Włoskiej Powszechnej Konfederacji Pracy – jako jeden z niewielu włoskich komunistów opowiedział się przeciwko interwencji), lewicą niekomunistyczną, i wieloma intelektualistami we Włoszech⁹.

Zupełnie inne pozycje włoscy komuniści zajęli w obliczu interwencji wojsk Układu Warszawskiego w Czechosłowacji w 1968 roku. Zainteresowanie sprawami

⁶ Szerzej o uzależnieniu finansowym WPK od Moskwy zob. V. Riva, *Oro da Mosca. I finanziamenti sovietici al PCI dalla Rivoluzione d'ottobre al crollo dell'URSS. Con 240 documenti inediti degli archivi moscoviti*, Milano 1999.

⁷ S. Pons, *L'URSS e il PCI nel sistema internazionale della guerra fredda* [w:] *Il PCI nell'Italia repubblicana 1943–1991*, red. R. Gualtier, Roma 2001, s. 4.

⁸ *Per difendere la liberta' e la pace*, „L'Unità”, 6 listopada 1968 (tłum. aut.).

⁹ O relacjach na linii WPK – intelektualści zob. A. Vittoria, *Togliatti e gli intellettuali. La politica culturale dei comunisti italiani (1944–1964)*, Roma 2014; N. Ajello, *Intellettuali e PCI (1944–1958)*, Bari 1997.

Czechosłowacji rozpoczęło się przy *via delle Botteghe Oscure*¹⁰ już w 1967 roku¹¹. Włoska Partia Komunistyczna powitała politykę Dubčeka z entuzjazmem i nadzieją na reformy wewnątrz państw demokracji ludowej. W przypadku Węgier i Polski w roku 1956 uważano, że zachodzące zmiany są jedynie wyrazem niezadowolenia z obecnego systemu, podszytym narodowymi sentymentami. W przypadku zaś Czechosłowacji w 1968 WPK dostrzegała szansę na socjalistyczną odnowę całego systemu demokracji ludowych. Włoscy komuniści nie widzieli w nowej władzy najmniejszego zagrożenia dla czechosłowackiego socjalizmu. Jak wspominał Gian Carlo Pajetta:

To, co w tych miesiącach nas najbardziej interesowało [...], to absolutna oryginalność ruchu, który wykształcił się w Pradze, gdzie kwestia odnowy została postawiona w inny sposób, niż stało się to na Węgrzech i w Polsce¹².

W styczniu 1968 roku ukazała się seria entuzjastycznych artykułów Giuseppe Boffy, otwarcie sympatyzującego z nowym trendem politycznym Czechosłowacji. W marcu „L'Unità” opublikowała obszerny wywiad z Dubčekiem. W maju tegoż roku Luigi Longo udał się osobiście do Pragi z trzydniową wizytą celebrowaną we włoskiej prasie komunistycznej. Jej rezultatem był wspólny komunikat popierający dotychczasowe działania czechosłowackich władz¹³. W czerwcu i lipcu Andriej Kirilenko odbył kilka podróży do Włoch, by spotkać się z przywódcami WPK. W tym czasie liderzy Czechosłowackiej Partii Komunistycznej (CzPK) szukali poparcia w szeregach komunistów włoskich. Utrzymywali intensywną korespondencję i informowali na bieżąco o przyszłych ruchach. CzPK odmawiała udziału w międzynarodowych konferencjach komunistycznych, uznając je wyłącznie za okazję do kolektywnej „ekskomuniki” ze strony pozostałych partii. Dopuszczano jedynie możliwość spotkań bilateralnych, o czym lojalnie poinformowano WPK¹⁴. Włoscy komuniści zabiegali o rozwiązanie kryzysu w sposób polityczny i uniknięcie wyjścia militarnego, chociaż nie zawsze utożsamiali się z występującymi w Czechosłowacji zjawiskami. Nie zgadzali się między innymi z wieloma postulatami zawartymi w manifestie „Dwa tysiące słów”. Był to manifest autorstwa pisarza i dziennikarza Ludvíka Vaculíka. Podpisało go kilkudziesięciu intelektualistów, w tym wielu o poglądach komunistycznych. Manifest nawoływał do kontynuowania reform, nieustępowania pod presją Moskwy i odsunięcia od partii ludzi związanych z poprzednim sekretarzem Antoninem Novotným. Ani *Unità*, ani *Rinascita* nigdy nie opublikowały manifestu na swoich łamach, krytkowały go natomiast za „ekstremizm”.

W miarę narastania nacisków politycznych na partię Dubčeka WPK podjęło się prób złagodzenia napięć. 14 lipca Gian Carlo Pajetta i Carlo Galuzzi udali się z wizytą do Moskwy. Dołączył do nich przywódca Francuskiej Partii

¹⁰ Rzymska ulica, przy której mieściła się siedziba Włoskiej Partii Komunistycznej.

¹¹ A. H ö b e l, *Il contrasto tra Pci e Pcus sull'intervento sovietico in Cecoslovacchia. Nuove acquisizioni*, „Studi Storici” 2007, nr 2, s. 523.

¹² G. P a j e t t a, *Le crisi che ho vissuto*, Roma 1990, s. 114 (tłum. aut.).

¹³ *Partito Comunista Italiano, Documenti politici dall'XI al XII congresso del PCI XII congresso del PCI*, Roma 1969, s. 461.

¹⁴ A. H ö b e l, *Il contrasto...*, s. 524.

Komunistycznej (FPK) – Waldeck Rochet¹⁵. W Moskwie starano się odizolować obie delegacje i utrudnić im wzajemny kontakt. Rochet spotkał się z Leonidem Breżniewem, a Włosi rozmawiali z Michaiłem Susłowem, Andriejem Kirilenką i Borysem Ponomariowem. Ostatniego dnia wizyty, gdy Pajetta wsiadał do samolotu, usłyszał od Kirilenki, że Sowieci „nie szukają w Czechosłowacji nowego Gerö” i, że „zerwanie z Czechosłowacją byłoby katastrofą”. Kirilenko zabiegał również, by WłPK zasugerowała Pradze umiarkowanie i ostrożność.

REAKCJA NA INWAZJĘ

Konsekwencją rosnącego napięcia pomiędzy radziecką wizją bezpieczeństwa bloku a włoską koncepcją indywidualnych dróg do socjalizmu było potępienie interwencji wojsk Układu Warszawskiego przez WłPK¹⁶. Nigdy wcześniej partia nie odniosła się tak jednoznacznie krytycznie wobec polityki Kremla. Podobną pozycję zajęła większość największych zachodnich państw komunistycznych, nie wyłączając FPK¹⁷. Luigi Longo, który w dniu rozpoczęcia inwazji przebywał w Moskwie, natychmiast wyraził swoją dezaprobatę Borysowi Ponomariowowi i Michaiłowi Susłowowi. Longo ignorował sowieckie zapewnienia o tym, że interwencja odbywa się na prośbę części polityków czechosłowackich. Warto zauważyć, że WłPK w przyszłości będzie unikała tej kwestii, nie dając wiary w wersję Kremla. Zdarzało się nawet, że otwarcie negowała jej prawdziwość na łamach swojej prasy¹⁸.

W trakcie spotkań roboczych w Budapeszcie pod koniec września 1968 roku, mających przygotować międzynarodową konferencję państw komunistycznych, przedstawiciele WłPK zwrócili uwagę, że w obecnych warunkach taka konferencja „nie byłaby pożyteczna ani sprzyjająca, a może nawet możliwa, dopóki nie zostanie unormowana sytuacja w Czechosłowacji”¹⁹. Ostatecznie końcowy komunikat ogłaszał konieczność zorganizowania takiej konferencji, odmawiał natomiast ustalenia jej daty. Kolejne zebranie komisji roboczych przewidziano na 17 listopada²⁰. Najbardziej donośnie sprzeciw WłPK wybrzmiał jednak w czerwcu 1969 roku w Moskwie, gdzie Berlinguer powtórzył dezaprobatę dla interwencji w Czechosłowacji. Ponadto stwierdził, iż „[...] nasza opinia była i pozostaje taka, że na etapie dojrzałości

¹⁵ Od śmierci Maurice’a Thoreza FPK odstępowała od tradycyjnej lojalności wobec ZSRR.

¹⁶ *Partito Comunista Italiano...*, s. 499.

¹⁷ O stosunku pozostałych zachodnich partii komunistycznych do inwazji w Czechosłowacji zob. M. Bracke, *Which Socialism? Whose Detente? West European Communism and the Czechoslovak Crisis of 1968*, Budapest 2007.

¹⁸ M. Ferrara, *Tesi inaccettabili*, „L’Unità”, 3 września 1968.

¹⁹ *Inviata la riunione tra i partiti comunisti*, „L’Unità”, 1 października 1968 (tłum. aut.).

²⁰ *Aggravati i lavori della conferenza preparatoria*, „L’Unità”, 2 października 1968.

i zasięgu osiągniętych przez nasz ruch nie może być jednego centrum dowodzenia, jednej partii kierowniczej, jednego państwa kierowniczego²¹.

Dyrekcja WłKP była zdania, że poparcie sił reformatorskich w Czechosłowacji doprowadzi do powstania nowej dynamiki we wzajemnych relacjach w świecie komunistycznym. Chodziło o skończenie z systemem monocentrycznym na rzecz bardziej pluralistycznego. Celem włoskich komunistów nie było natomiast rozbięcie tych relacji, toteż nie usiłowano ostatecznie przerwać linii lojalności z Moskwą. W sierpniu 1968 roku Luigi Longo przedstawił Komitetowi Centralnemu swojej partii raport, w którym potępiał interwencję państw Układu Warszawskiego, ale uznawał też historyczną rolę Rewolucji Październikowej i ZSRR w „wielkim światowym starciu przeciwko imperializmowi i kapitalizmowi, na rzecz pokoju, wolności ludów, demokracji i socjalizmu”. Podjął również kwestię zdaniem WłKP fundamentalną, tj. autonomii każdego kraju demokracji ludowej i prawa do opracowania własnej drogi do socjalizmu. Longo wykluczał jakąkolwiek możliwość bezpośredniej ingerencji innego państwa czy innej partii socjalistycznej. Włoscy komuniści odrzucili całkowicie doktrynę „ograniczonej suwerenności”. Otwarcie krytykując fundamenty kształtującej się doktryny Breżniewa, WłKP chciała jednocześnie pozostać częścią międzynarodowego ruchu komunistycznego²². Włosi zdecydowali się na kurs konfrontacyjny, jednak, jak przekonywał Berlinguer, krytyka musi mieścić się w granicach odmiennych koncepcji wewnątrz jednego, zjednoczonego ruchu komunistycznego²³. Pomimo że podział wewnątrz partii na zdecydowanych krytyków działania ZSRR i prosowieckich „konserwatystów” był wyraźny²⁴, to dyrekcja partii jednogłośnie poparła Czechosłowacką Partię Komunistyczną²⁵.

Jakąkolwiek perspektywę by przyjąć w kwestii relacji WłKP i KPZR (autonomia czy jedynowładztwo), można stwierdzić, że rok 1968 był punktem przełomowym, po którym ich status uległ zmianie i nie wrócił nigdy do stanu poprzedniego. Pod koniec lat sześćdziesiątych nie doszło jednak do zerwania stosunków z ZSRR czy zaprzestania finansowania WłKP przez Kreml, a jedynie do jego tymczasowego zmniejszenia. Co więcej, przy wielu okazjach podkreślano serdeczne relacje pomiędzy WłKP a KPZR. Włoscy komuniści bardzo dbali, żeby kryzys czechosłowacki nie doprowadził do ostatecznego zepsucia stosunków. Powoływali się konsekwentnie na koncepcję „jedności w różnorodności” opracowaną w testamencie politycznym Palmira Togliattiego, zmarłego w 1964 roku w Jałcie. Przez prasę, zarówno

²¹ *Il testo integrale del discorso del compagno Enrico Berlinguer*, „L'Unità”, 12 czerwca 1969 (tłum. aut.).

²² *Rapporto di Longo al CC del PCI*, „L'Unità”, 28 sierpnia 1968.

²³ Fondazione Istituto Gramsci, Archivio Partito Comunista, Direzione, Verbali, 7–8 maja, 29 maja, 20 czerwca 1969.

²⁴ W trakcie przygotowywania oficjalnej rezolucji trwał spór, czy należy w niej umieścić żądanie natychmiastowego wycofania wojsk Układu z Czechosłowacji. Podobnie na XII Kongresie WłKP, w lutym 1969 roku, Rossana Rossanda uważała, że ZSRR zagraża procesowi rewolucyjnemu w państwach demokracji ludowych. Pietro Secchia natomiast podtrzymywał, że w hasło „jedność w różnorodności” należy ponownie położyć nacisk na „jedność”. Zob. A. H ö b e l, *Il Pci di Luigi Longo (1964–1969)*, Napoli 2010, s. 591.

²⁵ F. Barbagallo, *Enrico Berlinguer*, Roma 2006, s. 96–97.

prawicową, jak i socjalistyczną, byli atakowani za hipokryzję. Insynuowano, że krytyka stłumienia praskiej wiosny jest nieszczerą, a nawet konsultowaną z KPZR²⁶. Włoska Partia Socjalistyczna pod wodzą Craxiego chętnie wykorzystywała te dwuznaczności w ambiwalentnej polityce WłPK i wcale nie zabiegała o ich osłabienie. Jeden z włoskich publicystów socjalistycznych surowo ocenił sprzeczności w polityce komunistów włoskich słowami: „WłPK oferuje solidarność z więźniami i braterstwo ze strażnikami”²⁷. Włoska Partia Socjalistyczna przedstawiała samą siebie po lewej stronie włoskiej sceny politycznej jako partię bardziej zakorzenioną w demokratycznej tradycji i jako głównego interlokutora dla przedstawicieli lewicowej opozycji antyreżymowej wewnątrz bloku wschodniego²⁸. Tymczasem komuniści nie wykazywali determinacji w zmianie takiego stanu rzeczy. Co prawda nie unikali w późniejszych latach kontaktów z inteligencją i dysydentami z państw demokracji ludowej (m.in. z Jackiem Kuroniem i Adamem Michnikiem), przeważnie jednak potencjalnych rozmówców i reformatorów poszukiwali u przedstawicieli władz²⁹. Dopiero po roku 1979 wzrosło zainteresowanie ośrodkami opozycyjnymi (zwłaszcza w Polsce). Warto zaznaczyć, że Solidarność była pierwszym ruchem masowym po drugiej stronie żelaznej kurtyny, z którym podjęto poważne rozmowy. Ze względu na jej masowy charakter WłPK odbierała ją jako realną siłę na Wschodzie, zdolną zreformować kraj. Drugim czynnikiem stymulującym zainteresowanie Solidarnością były wyraźnie słabnące relacje z władzami PRL, po tym jak Gierek opowiedział się przeciwko eurokomunizmowi³⁰.

SKUTKI ROKU 1968 W HISTORII WŁOSKIEJ PARTII KOMUNISTYCZNEJ

Bezpośrednim skutkiem roku 1968 dla włoskich komunistów były zmiany w dofinansowaniu płynącym z Kremla, które jednak w kolejnych latach powróciło do poprzedniego stanu³¹. Relacje WłPK z ZSRR i z pozostałymi państwami biorącymi udział w interwencji po pierwszym wstrząsie się unormowały. Niemniej decyzja o konsekwentnym poparciu nowego kursu w Czechosłowacji była świadomym opowiedzeniem się za inną formą międzynarodowego komunizmu, w którym ZSRR niekoniecznie odgrywałby pierwszoplanową rolę. Wydarzenia roku 1968 były ponadto katalizatorem powstania projektów Nowego Internacjonalizmu, a w dalszej perspektywie doprowadziły także do powstania eurokomunizmu³². Nowy internacjonalizm zakładał zwiększenie współpracy pomiędzy państwami realnego

²⁶ V. Lomellini, *L' appuntamento mancato. La sinistra italiana e il dissenso nei regimi comunisti (1968–1989)*, Mediolan 2010, s. 131; A. Höbel, *Il contrasto...*, s. 526.

²⁷ C. Zanchi, *Il Pci non è riuscito a superare le contraddizioni*, „L'Avanti!”, 23 stycznia 1979, s. 3.

²⁸ V. Lomellini, op. cit., s. 131.

²⁹ Ibidem, s. 148.

³⁰ Ibidem, s. 173.

³¹ V. Riva, op. cit., s. 47, 56, 371.

³² V. Albertina, *Storia del PCI 1921–1991*, Roma 2006, s. 117.

socjalizmu, ruchów lewicowych we wszystkich państwach komunistycznych, poparcia dla ostpolitik i europeizmu³³. Zmienił się sposób, w jaki WłPK postrzegała Wspólnotę Europejską. WłPK była pierwszą partią komunistyczną posiadającą swoich reprezentantów w Parlamencie Europejskim (w 1969 r.). W integracji europejskiej WłPK zaczęła dostrzegać szansę na przewyżczenie dwubiegunowego podziału świata, a także platformę rozwoju socjalizmu. Zrewidowała swoje miejsce w międzynarodowym ruchu komunistycznym, zbliżając się do ugrupowań socjaldemokratycznych³⁴. Dotychczasowa rola WłPK nie współgrała z przyszłymi ambicjami i planami partii. Jak twierdzi Pons:

W dalszej perspektywie europeizacja włoskiego komunizmu, ambicja, by dać życie zachodniemu narodowi komunistycznemu, i wizja „odprężenia” [pomiędzy dwoma blokami], jako otwartego wylomu w systemie zimnej wojny nie były kompatybilne z rolą WłPK jako forpoczty „obozu socjalistycznego” na Zachodzie. Otwierała się droga do uwolnienia od zasady lojalności wobec ZSRR, czyli od historycznego elementu, który, przed „każdym innym, stanowił fundament nie tylko orientacji politycznej, ale samej tożsamości włoskiego komunizmu”³⁵.

Dalej Pons stwierdza, że była to droga „długa, pełna sprzeczności i niedokończona”.

Po roku 1968 można zaobserwować zwiększone zainteresowanie WłPK państwami demokracji ludowych, ich sytuacją gospodarczą i społeczną oraz otwarciem instytutów zajmujących się studiami nad socjalizmem. Rozpoczął się okres pogłębionej refleksji, poszukiwania nowych dróg. WłPK zintensyfikowała relacje z Rumunią, już wcześniej utrzymywała ciepłe stosunki z Jugosławią i żywo interesowała się Ruchem Państw Niezaangażowanych³⁶. Ponadto w wyniku kryzysu ekonomicznego w latach siedemdziesiątych dodatkowym punktem spornym z ZSRR (czego symptomy widzimy już w 1968 r.) był pogląd na wolny rynek. WłPK uznała niektóre jego zalety i cechy za pomocne przy zwalczaniu kryzysu gospodarczego³⁷, co w tym okresie było dla Moskwy nie do zaakceptowania.

Nadal jednak WłPK nie wykazywała determinacji w ostatecznym przerwaniu nici łączących ją z Komunistyczną Partią Związku Radzieckiego. Poparcia udzielonego przez WłPK dla nowego kursu w Czechosłowacji nie można zatem odczytywać jako unilateralnego aktu zerwania z dotychczasowym *status quo* w międzynarodowym ruchu komunistycznym, ale jako próbę redefinicji zasad. Niebawem stosunki z ZSRR uległy normalizacji, chociaż nie wróciły do stanu sprzed 1968 roku. Ponownie poprawne stały się relacje z pozostałymi państwami demokracji ludowej biorącymi udział w interwencji. Na początku lat siedemdziesiątych XX wieku nowe władze

³³ A. H ö b e l, *Il Pci di...*, s. 408.

³⁴ S. P o n s, *Berlinguer e la fine del comunismo*, Torino 2006, s. 5; FIG, APC, Direzione, Verbali, 8 czerwca 1971.

³⁵ S. P o n s, *Berlinguer...*, s. 5.

³⁶ Szerzej na ten temat zob. M. G a l e a z z i, *Il Pci e il movimento dei paesi non allineati. 1955–1975*, Milano 2011.

³⁷ D.L.M. B l a c k m e r, op. cit., s. 19.

w PZPR winą za złe relacje z WłPK w całości obarczyły Władysława Gomułkę³⁸. Komuniści włoscy nie chcieli eskalować konfliktu z ZSRR z kilku powodów. Między innymi dlatego, że przeceniali możliwości komunizmu sowieckiego w starciu ze Stanami Zjednoczonymi i kapitalizmem, które w latach siedemdziesiątych wydawały się znajdować w kryzysie. Postrzegali również ZSRR jako pożyteczną blokadę przeciwko ortodoksyjnym i wojowniczym Chinom, które mogły zagrażać procesowi odprężenia³⁹.

* * *

Jednym z długotrwałych skutków praskiej rewolucji były próby utworzenia nowego nurtu ideologicznego w Europie, tj. wspomnianego wyżej eurokomunizmu. Szok wywołany interwencją Układu Warszawskiego doprowadził do przyspieszenia erozji mitu Związku Sowieckiego jako jedyne go możliwego nadajnika komunizmu na świecie i modelu państw „realnego socjalizmu”, jedyne go możliwego do naśladowania na Zachodzie. Innym czynnikiem była również sytuacja wewnętrzna Włoch i zbliżenie WłPK z chadecją Aldo Moro w ramach „historycznego kompromisu”. Berlinguer był jednym z głównych rzeczników powstania nurtu eurokomunistycznego. W sferze ideologicznej nurt ten zakładał przeniesienie walki z kapitalizmem na grunt demokracji parlamentarnej. Na płaszczyźnie politycznej zakładał współpracę najsilniejszych partii komunistycznych Europy Zachodniej. Jakkolwiek sojusz ten nie okazał się trwały ze względu na nieprzychylność francuskich komunistów, to jednak idea eurokomunizmu na trwałe wpisała się w myśl polityczną WłPK.

Do trwałego zerwania relacji z Moskwą doszło dopiero w roku 1981, który otwierał ostatnią dekadę istnienia WłPK. Interwencja ZSRR w Afganistanie i wprowadzenie stanu wojennego w Polsce skłoniły Enrica Berlinguera i Dyрекcję WłPK do sformułowania słynnych słów o „wyczerpaniu się siły napędowej Rewolucji Październikowej”⁴⁰. Trudno stwierdzić jednoznacznie, czy rok 1968 był zapowiedzią tych wydarzeń. Z pewnością stanowił przykład ambicji WłPK do wpływania na losy państw demokracji ludowych i brania odpowiedzialności za kształt systemu zimnowojennego. Zaważył też na dzisiejszej, przeważnie pozytywnej, percepcji WłPK we włoskim społeczeństwie. We Włoszech WłPK często jest postrzegana jako demokratyczna, oświecona twarz komunizmu, ustawiona w opozycji do jego wschodniej, wynaturzonej wersji. Tym samym rok 1968 widziany jest jako ważny etap usamodzielniania się i odchodzenia od krępujących związków z sowieckim hegemonem. Być może nawet jako swego rodzaju moralne zadośćuczynienie za wstydlivy w historii partii rok 1956. Nie jest to perspektywa zupełnie fałszywa, aczkolwiek cechuje ją duża doza politycznej mitologii. Rok 1968 był bez wątpienia ważny, ale jeszcze nie stanowił przełomu, jak dziś często się go postrzega. Należy ponadto pamiętać, że decyzja o obronie „indywidualnej drogi do socjalizmu” jeszcze nie oznacza

³⁸ FIG, APC, Ufficio Segreteria, MF 58, *Informazione sull'incontro avuto il 9 gennaio del compagno Starewicz, segretario del CC del POUP con i compagni Longo, Pajetta e Segre 13 I 1971*, s. 65.

³⁹ S. Pons, *Berlinguer...*, s. 7–19.

⁴⁰ *Risoluzione sui drammatici fatti di Polonia*, „L'Unità”, 30 grudnia 1981.

obrony bezwarunkowego prawa danego narodu do wolności, a bywa często tak interpretowana. Rok 1968 jest jednym z przykładów politycznej ambiwalencji, rozdwojenia tożsamości charakterystycznej dla niemal całej historii WłPK i – jakkolwiek nie rozstrzyga kwestii autonomii jednoznacznie – nie dostarcza argumentów na uzasadnienie tezy o oderwaniu się WłPK od ZSRR po interwencji wojsk Układu Warszawskiego w Czechosłowacji.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Aggravati i lavori della conferenza preparatoria*, „L’Unità”, 2 października 1968.
Archivio Partito Comunista (APC), Fondazione Istituto Gramsci (FIG).
Dziennik „L’Unità”, wydania od 1968 do 1986 roku
Inviata la riunione tra i partiti comunisti, „L’Unità”, 1 października 1968.
Partito Comunista Italiano, Documenti politici dall’XI al XII congresso del PCI XII congresso del PCI, Roma 1969.
Risoluzione sui drammatici fatti di Polonia, „L’Unità”, 30 grudnia 1981.

Opracowania

- Aga-Rossi E., V. Zaslavsky, *Togliatti e Stalin. Il PCI e la politica estera staliniana negli archivi di Mosca*, Roma 1997.
Ajello N., *Intellettuali e PCI (1944–1958)*, Bari 1997.
Albertina V., *Storia del PCI 1921–1991*, Roma 2006.
Albertina V., *Togliatti e gli intellettuali. La politica culturale dei comunisti italiani (1944–1964)*, Roma 2014.
Barbagallo F., *Enrico Berlinguer*, Roma 2006.
Blackmer L.M., *The international strategy of the Italian Communist Party* [w:] *The international role of the Communist Parties of Italy and France*, red. D.L.M. Blackmer, A. Kriegel, Harvard 1975.
Bracke M., *Which Socialism? Whose Detente? West European Communism and the Czechoslovak Crisis of 1968*, Budapest 2007.
Donno C., *La Gladio rossa del PCI (1945–1967)*, Soveria Mannelli 2001.
De Felice F., *Doppia lealta’ e doppio stato*, „Studi Storici” 1989, nr 3, lipiec–sierpień.
D’Orsi A., *Gramsciana. Saggi su Antonio Gramsci*, Modena 2014.
D’Orsi A., *L’URSS e il PCI nel sistema internazionale della guerra fredda*, Modena 2014.
Ferrara M., *Tesi inaccettabili*, „L’Unità”, 3 września 1968.
Galeazzi M., *Il Pci e il movimento dei paesi non allineati. 1955–1975*, Milano 2011.
Gualtieri R., *Il PCI, la DC e il „vincolo esterno”. Una proposta di periodizzazione* [w:] *Il PCI nell’Italia repubblicana 1943–1991*, Roma 2001.
Höbel A., *Il contrasto tra Pci e Pcus sull’intervento sovietico in Cecoslovacchia. Nuove acquisizioni*, „Studi Storici” 2007, nr 2.

- Höbel A., *Il Pci di Luigi Longo (1964–1969)*, Napoli 2010.
- Lomellini V., *L' appuntamento mancato. La sinistra italiana e il dissenso nei regimi comunisti (1968–1989)*, Milano 2010.
- Pajetta G., *Le crisi che ho vissuto*, Roma 1990.
- Pons S., *Berlinguer e la fine del comunsimo*, Torino 2006.
- Pons S., *L'URSS e il PCI nel sistema internazionale della guerra fredda [w:] Il PCI nell'Italia repubblicana 1943–1991*, Roma 2001.
- Riva V., *Oro da Mosca. I finanziamenti sovietici al PCI dalla Rivoluzione d'ottobre al crollo dell'URSS. Con 240 documenti inediti degli archivi moscoviti*, Milano 1999.
- Sechi S., *Compagno cittadino. Il Pci tra via parlamentare e lotta armata*, Soveria Mannelli 2006.
- Vander F., *Porzûs. „Guerra totale” e Resistenza nel Nord-Est*, Gorizia 2015.
- Vittoria A., *Togliatti e gli intellettuali. La politica culturale dei comunisti italiani (1944–1964)*, Roma 2014.